

Az igazságszolgáltatás és a kisebbségi nyelvek használata

A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartájának 9. cikke

KARDOS GÁBOR¹

A tanulmány a regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartájának 9. cikkével foglalkozik, amely a bíróságok előtti kisebbségi nyelvhasználat terén nyújt különböző fokozatú kötelezettségek közül választást a részes államok számára. Amellett, hogy a cikk tartalmát, a részes államok ratifikációját, illetve az egyezmény végrehajtása felett őrködő Szakértői Bizottság hozzáállását vizsgálja, főként arra keres választ, hogy milyen tényezők akadályozzák a választott kötelezettségek gyakorlati végrehajtását, és melyek bátortalanítják el a kisebbségi nyelvek beszélőit attól, hogy a bíróságok előtt éljenek jogaikkal.

Kulcsszavak: kisebbségi nyelvi jogok a bíróságok előtt, Európa Tanács, regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartája, 9. cikk

Justice and the Use of Minority Languages: Article 9 of the European Charter for Regional or Minority Languages

The study deals with Article 9 of the European Charter on Regional or Minority Rights, which offers States Parties a choice of obligations of varying degrees of difficulty with regard to the provision of minority language use before the courts. In addition to examining the content of the article, the ratification of States Parties and the attitude of the Committee of Experts, which oversees the implementation of the Convention, it focuses on the factors that hinder the practical implementation of the chosen obligations and discourage minority language speakers from exercising their rights before the courts.

Keywords: minority language rights before courts, Council of Europe, European Charter for Regional or Minority Languages, Article 9

1 Egyetemi tanár, ELTE ÁJK; a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája Szakértői Bizottságának volt tagja, e-mail: kardos@ajk.elte.hu

Szubjektív előszó

Ma is emlékszem, mikor találkoztam először Várady Tiborral. Budapesten, egy nemzetközi konferencián történt, ahol az egyéni és a kollektív kisebbségi jogokról volt szó. Egy szomszédos államból érkezett résztvevők úgy próbálták elkerülni az érdemi választ, hogy úgy tettek – vagy úgy is volt valóban –, nem tudnak elég jól angolul, és nem értették meg a felszólalások lényegét. Ekkor felállt egy elegáns úr, és azt mondta, engedjék meg, hogy az önök számára franciául összefoglaljam a legfontosabb felvetéseket, és felajánlom, hogy a válaszaikat is lefordítom. Szájtátva hallgattam: milyen jól tud franciául, és abból, amit korlátozott tudásommal megértettem, egyértelmű volt, hogy az összefoglalása sokkal jobb, mint az eredeti felszólalások voltak. Ő volt Várady Tibor.

Amint már ez az előbbiekből is kiderült, a Várady Tibort foglalkoztató számos jogterület egyike a kisebbségi jogok és ezzel szoros összefüggésben a nyelvi emberi jogok² védelme. Ehhez a kérdéskörhöz kapcsolódik az alábbi írás.

Isten éltesse az ünnepeltet!

A világ megnevezése

A nyelv az objektív világ megnevezésének eszköze – írja Pierre Bourdieu.³ A kérdés az, hogy ha bizonyos dolgokat nem vagyok képes megnevezni, akkor azok valóban léteznek-e a számomra. A választ már Ludwig Wittgenstein megadta, amikor megállapította, hogy az általam értett nyelv határai a világom határait jelentik.⁴ A nyelvnek képesnek kell lennie, hogy leírhatóvá tegye nem csupán a magán-, de a közélet, így az igazságszolgáltatás fogalmait és intézményeit is.

Személyes emlékem, amikor egyszer vidéken, autóbuszon utaztam, a közelben ülő két nő szlovákul társalgott egymással, de úgy, hogy magyar szavakat keverték a beszédükbe. Olyanokat például, hogy fellebbezés vagy illeték. Ezeket a fogalmakat nem voltak képesek kisebbségi anyanyelvükön megnevezni, nyelvi világuk erre már nem terjedt ki.

A jogi terminológia hiánya a kisebbségi nyelvek egyik súlyos gondjára utal. A szűkebb és agresszív nemzetállami nyelvi homogenizálás eredményeként a kisebbségi nyelvek elveszítik közéleti jellegüket. Ez odavezet, hogy az együtt élő nyelvek közül a többségi a modernitást fogja képviselni, a kisebbségiek pedig a lemaradást jelenítik meg, és ebben a helyzetben az utóbbiaknak hosszú távon nincs sok esélyük a fenn-

2 KONTRA et al. 1999.

3 Bourdieu hozzáteszi, a nyelv természetesen a kommunikációnak, de az uralomnak is az eszköze. Lásd BOURDIEU 1991: 165.

4 WITTGENSTEIN 1922: 74.

maradásra.⁵ Azaz a modernizáció és a társadalmi felemelkedés csupán a többségi nyelven lehetséges, és szükségképpen összekapcsolódik az asszimilációval. Emellett a kisebbségi nyelvek láthatatlanná válnak, mivel csupán a magánéletben használják őket. Csonka lesz a kisebbségi nyelv, amely nem öleli fel a közigazgatás, az igazságszolgáltatás vagy a tudomány nyelvét, illetve az egyéb szaknyelveket. A kisebbségi nyelvhasználatához a közigazgatás és az igazságszolgáltatás területén a megfelelő jogi szabályozás nem elegendő, ehhez szükséges a gyakorlati feltételek biztosítása – hogy csupán a legkézenfekvőbbet említsem: a tolmács rendelkezésre állása.

Az igazságszolgáltatásnak, de a közigazgatási eljárásnak is egyik kulskérdése a bizonyítás. Amint erre Fernand de Varennes rámutat, az egyén számára „államilag jóváhagyott hátrányt” jelent, ha arra kényszerítik, hogy azt a nyelvet használja, amelyet számára kényelmetlen, amelyben nem olyan mértékben van otthon, mint a hivatalos nyelv anyanyelvi beszélője, és ez súlyos esetben diszkriminációt eredményezhet.⁶ A megoldást már Platón is megfogalmazta a *Szókratész védőbeszédében*.

„Így hát, mint ahogy, ha történetesen valóban idegen volnék, megengednétek, hogy azon a nyelven és azon a módon szóljak, amelyen nevelkedtem, éppen úgy most is azzal a jogos, legalábbis nekem jogosnak tetsző kéréssel fordulok hozzátok, hogy adjatok engedélyt saját beszédmodoromra – lehet, hogy ez így rosszabb lesz, de lehet, hogy jobb; ám csak azt kell vizsgálnotok, arra kell fordítanotok figyelmeteket, vajon igazat mondok-e vagy nem: a bírónak ugyanis ez az erénye, a szónoké pedig az igazmondás.”⁷

Az emberi jogok nemzetközi védelme, a méltányos bírósági eljáráshoz való jog részeként, csupán a büntetőeljárásban gondoskodik a helyzet orvoslásáról, és csak abban az esetben, ha a vádlott nem megfelelő mértékben képes használni a többségi nyelvet, amelyen a procedúra folyik. Ilyenkor a vádlott joga kimerül abban, hogy ingyenesen igénybe vehető tolmácsnak, illetve fordítónak kell segítenie: Elsősorban az Emberi Jogok Európai Bíróságának eseti döntéseibe foglalt iránymutatás alapján ennek a garanciának ki kell terjednie az eljárás korábbi szakaszaira is, továbbá az összes, a védekezés szempontjából fontos dokumentumra.⁸

Következésképpen tehát szükség van kifejezett nemzetközi jogi védelemre annak érdekében, hogy biztosított legyen a kisebbségi nyelvek használhatósága az igazságszolgáltatás területén. Az Európa Tanács nemzeti kisebbségek védelméről szóló keret-egyezménye a 10. cikk 3. bekezdésében csupán annyit mond, hogy

5 DÍAZ LÓPEZ 1982: 393.

6 VARENNES 1999: 125.

7 Platón 1984: 402. A Platón-idézet nem az én leleményem, hanem az őt idéző Böszörményi Jenőé. Lásd Böszörményi 2006: 5.

8 DIJK 1990: 123–124.

„a Felek kötelezettséget vállalnak arra, hogy biztosítják minden, valamely nemzeti kisebbséghez tartozó személynek azt a jogot, hogy olyan nyelven, amelyet megért, a legrövidebb időn belül tájékoztassák letartóztatásának okairól és minden ellene felhozott vád természetéről és indokairól, valamint hogy ezen a nyelven védekezhessen – ha szükséges – ingyenes tolmács segítségével.”

Azaz csupán megismétli a méltányos bírósági eljárási garanciát, így igencsak szükség van a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartájának (Charta) 9. cikkére.

A Charta és annak 9. cikke

Mielőtt áttekintem a Charta 9. cikkének legfontosabb jellemzőit, két kérdést érintenék röviden. Az első az optimális szabályozás, a második a Charta értékválasztása.

Miután a nemzetközi jogalkotás – időnként kínos eredményt hozó – kompromisszumok eredménye, a homályos végeredmény elkerülésének egyik útja, ha a szerződés eltérő nehézségű kötelezettségek között enged választást a részes államoknak. Ezt a megoldást biztosítja a Charta. A másik lehetőség az, ha csupán ajánlás, tehát *soft law* születik. Ez utóbbi esetben sikerülhet egy rossz kompromisszum elfogadásának az elkerülése és közel optimális szöveg elfogadása. Míg az első esetben ennek ára a választás lehetőségének biztosítása, azaz a közel optimális szabályozás csupán egyike a felkínált opcióknak. A második esetben az ár a nemzetközi jogi kötelezés elvesztése. Persze a remény hal meg utoljára, így egy ajánlás ösztönözhet egy nemzetközi szerződést vagy esetleg a belső jogalkotást. Szerencsésnek tartom az EBESZ oslói ajánlásainak megoldását, mert a büntetőeljárás mellett azokban a régiókban és településeken, ahol jelentős számban élnek a kisebbségi nyelvet használók, a polgári, illetve a közigazgatási bírósági eljárás tekintetében is jogot teremt a kisebbségi nyelvhasználatra. Igaz, ez utóbbi esetekben a „biztosítani kell azt a jogot” helyett a „joguk van” megfogalmazás lenne teljesen egyértelmű. A büntetőeljárás esetében a fordítás és a tolmácsolás ingyenes, és a másik két procedura esetén is díjmentes, ha erre szükség van. Továbbá a régiókban és településeken, ahol jelentős számban élnek a nyelvi kisebbséghez tartozók, és ahol erre igényt támasztanak, az államoknak meg kell fontolniuk, hogy az ilyen személyeket érintő valamennyi bírósági eljárást a kisebbség nyelvén folytassák (17–19. pont).

Ha a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartája értékválasztását keressük, akkor egyértelmű, hogy a kulturális örökség védelme a legfőbb érték. A Charta az európai kulturális örökségbe tartozó regionális vagy kisebbségi nyelveket védi. Igyekszik eltávolítani a kulturálisörökség-védelem körébe vont kisebbségi nyelvvédelmet a kisebbségi jogok politikai világtól, hogy ilyen módon egyes európai államok számára elfogadhatóbbá váljon. Ez a jóindulatú erőfeszítés azonban fából vas-

karika. „Nagyon nemes fából készült igen művészi vaskarika.”⁹ A nyelv politikai ügy, és a kulturálisörökség-védelem légies köntösébe öltözve is az marad. Már csupán azért is, mert a Charta a kulturálisörökség-védelem segítségével közvetett módon a kisebbségi nyelvi jogokat is védi. Ugyancsak megerősíti a politikától való távartást lehetetlenségét, hogy a Chartának politikai-filozófiai értékválasztása is van, és ez, amint erre R. Gwynedd Parry rámutat, a többnyelvű állampolgárság, amely az egyenlőséget nyelvi alapon is komolyan veszi.¹⁰ Ennek a többnyelvű állampolgárságnak egyik alapvető területe az igazságszolgáltatás.

A Charta 9. cikke meglehetősen hosszú és bonyolult, hasonlóan a szerződés legtöbb érdemi cikkéhez, főként az egyes, választható opciók részletes szabályozása miatt. A Charta 2. cikkének 2. bekezdése szerint a részes államoknak minden, a III. rész szerinti védelemben részesített kisebbségi nyelv esetében a 9. cikket illetően elegendő egy bekezdést vagy pontot választani. A magyarázó jelentés 44. pontja szerint ez belefér a kötelezettségek észszerű szétosztásába az egyes, védett nyelvhasználati területek között. Ez elgondolkodtató. Ha a szerződést létrehozók kiemelkedően fontosnak tartották volna a kisebbségi nyelvhasználatot, akkor hasonlóan a 8. és a 12. cikkhez – amelyek az oktatással és a kultúrával foglalkoznak – legalább hármat kellene elvállalni. A kérdés tehát az, hogy vajon miért nem tekintették az igazságszolgáltatás területén történő kisebbségi nyelvhasználatot olyannak, amely nagyobb mérvű kötelezettségvállalást érdemel, különösen mivel a többségi állammal való találkozásnak, ahol megnyilvánulhat a többnyelvű állampolgárság, alapvető területe. Gyanítható, hogy a magyarázat azzal függ össze, hogy az európai nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek túlnyomó többsége kielégítő mértékben bírja a többségi nyelvet, és ebből következően képes az állami szervekkel, így az igazságszolgáltatással is ennek segítségével kommunikálni. Emellett a korábbi kedvezőtlen tapasztalataik miatt nem is látják célszerűnek, hogy törekedjenek anyanyelvük használatára. Mindezek eredményeként az igazságszolgáltatási és általában a hivatali nyelvhasználat a kisebbségi nyelvek védelme és előmozdítása, azaz a Charta céljai szempontjából csupán korlátozott mérvű hozzáadott értékkel bírt a szerződést létrehozó államok számára.¹¹

Ennek azonban ellene mond, hogy a bírósági anyanyelvhasználat amellett, hogy jelképes jelentőséggel bír, hiszen megjeleníti az egész közösséget, kifejezi az állampolgári egyenlőséget, a nyelvválasztás szabadságát, amely része a szabad véleménynyilvánításnak, nem csupán instrumentális jellegű, hanem az identitás feltárásának eszköze – hangsúlyozza Jacqueline Mowbray.¹²

9 Szerb Antal Charles Maurras antiromantikus nemzetelvű radikális politikai eszményeiről tett megállapítása. Lásd SZERB 1973: 770.

10 PARRY 2010: 329.

11 A Charta *à la carte* megoldását meggyőzően bírálja Simo K. Määttä az egyébként a francia ratifikáció elmaradásának okaival és a francia kisebbségi nyelvi helyzettel foglalkozó tanulmányában. Lásd MÄÄTTÄ 2005: 172.

12 MOWBRAY 2012: 143.

Különösen érdekes az 1. bekezdés, amely több tisztázást kívánó utalást is tartalmaz, amelyek az egész cikk alkalmazását meghatározzák:

„Az olyan igazságszolgáltatási kerületekben, ahol a regionális vagy kisebbségi nyelvet használó személyek száma az alábbi intézkedések megtételét indokolja, a Felek e nyelvek mindegyike helyzetének megfelelően, és azzal a feltétellel, hogy a jelen bekezdés által nyújtott lehetőségek kihasználását nem minősíti a bíróság az igazságszolgáltatás rendes ügymenetét akadályozónak, vállalják, hogy [...]”

Az első ilyen fogalom az igazságszolgáltatási kerület, amely az adott bíróság tevékenységének földrajzi területét jelenti, és a legtöbb esetben nem azonos egy vagy több közigazgatási beosztási egységgel. A magyarázó jelentés 90. pontja szerint az 1. bekezdés azokra a bírósági kerületekre vonatkozik, amelyekben a regionális vagy kisebbségi nyelveket használó lakosok száma indokolja az intézkedéseket. Továbbá hozzáteszi, hogy azon a területen kívül található felsőbb bíróságok esetében, ahol regionális vagy kisebbségi nyelvet használnak, az érintett állam ügye, hogy figyelembe vegye az igazságszolgáltatási rendszer sajátos jellegét és a bírósági hierarchiát. Egyes európai országokban, így Olaszországban és Portugáliában – mutat rá Catrin Fflur Huws – azt tekintik bírósági kerületnek, ahol az ügy teljes egészében végivihető.¹³ Ez azt jelenti, hogy ezekben az államokban az igazságszolgáltatás sajátos jellege és a bírósági hierarchia felépítése lehetővé tenné, hogy a kisebbségi nyelveket a felsőbb bíróságok előtt is lehessen használni, ha az azokat beszélők száma ezt indokolná.¹⁴ A megfelelő számú beszélő nagyságának a meghatározása azonban általános probléma, már csupán abból az említett okból eredően is, hogy a bírósági kerületek nem feltétlenül követik az állam közigazgatási beosztását. Ha pedig ez így van, akkor méltánytalan ugyanolyan kisebbségi részarányt megkövetelni a kisebbségi nyelvhasználathoz, mint a közigazgatási egységekben. Fontos tényezőre mutatott rá a Szakértői Bizottság – hívja fel a figyelmet Anna M. Pla Boix – Magyarország esetében. A kisebbségi nyelvhasználat kapcsán a bírósági kerületek kijelölését segíthetik a népszámlálási adatok mellett az önazonosság megőrzésére törekvő egyéb jelei. Így Magyarországon az, hogy mely körzetekben és településeken léteznek, illetve működnek aktívan a kisebbségi önkormányzatok.¹⁵

Ráadásul a 7. cikk 1. bekezdésének *b)* pontja, amely megtiltja a közigazgatási beosztás megváltoztatását a kisebbségek arányának lezorítása érdekében, úgy tűnik, nem vonatkozik a bírósági kerületekre.¹⁶ Arról sem szabad elfelejtkezni, hogy a 9. cikk 1. bekezdésének szövege azokra bírósági kerületekre utal, ahol a kisebbségi nyelvet

13 Huws 2008: 246.

14 Továbbá ha ez a két állam ratifikálná a Chartát.

15 Idézi PLA BOIX 2012.

16 Ugyanakkor például Ausztria Szövetségi Kormányának programja (2020–2024) súlyt helyez arra, hogy összevonás esetén megőrizze, hogy a kétnyelvű igazságszolgáltatási kerületekben a kisebbségi személyek használhassák az anyanyelvüket a bíróságok előtt. Council of Europe 2023: 30. bekezdés.

használók száma indokolja a védelmet az igazságszolgáltatás területén, nem pedig csupán azokra a térségekre, ahol a kisebbségi nyelvet hagyományosan használják, olyan körzetekkel szemben, de olyan körzetekre is, ahol egyszerűen a nyelvhasználók koncentrációja az indok. Többnyire persze a két terület egybeesik, de például a fővárosok vagy más nagyvárosok esetében, ahol a nyelvet nem hagyományosan használják, jelentős lehet a kisebbségi személyek beköltözése.

Az igazságszolgáltatás menetének akadályozása kapcsán a magyarázó jelentés 91. pontja a felek egyenlőségének biztosítására, illetve a szükségtelen késedelem elkerülésére utal, mint amelyeket a bírónak mérlegelnie kell és az egyes ügyekben döntenie a visszaélés fennálltáról, amely kizárja a kisebbségi nyelvhasználatot. Nos, a kisebbségi nyelvhasználat minden esetben szükségszerűen késedelmet okoz, a kérdés most már az, milyen alapon válhat ez a halasztás szükségtelenné. Félő, hogy ez a rendelkezés utat nyit az olyan nyelvi klímának¹⁷ a tárgyaláson, amely elbátortalanítja a kisebbségi nyelvet használni kívánókat. Ezért hívja fel a figyelmet Anna M. Pla Boix a rendelkezés korlátozó értelmezésére.¹⁸

A 9. cikk 1. bekezdésnek lényegi tartalmát alkotják azok a kötelezettségvállalások, amelyek a büntetőeljárások, a polgári eljárások és a közigazgatási bírósági eljárások tekintetében választhatók. A legerősebb kötelezettségvállalás az, hogy az eljárás lefolytatása kisebbségi nyelven történik. A második opció, ha a részes állam megengedi a kisebbségi nyelv használatát valamely bírói eljárásban. A harmadik esetben a bizonyítékokat elfogadják kisebbségi nyelven. A kisebbségi nyelvhasználatot tolmácsok és fordítók segíthetik a büntetőeljárásban úgy, hogy az ne jelentsen az érdekelteknek többletköltséget. A polgári és közigazgatási bírói eljárások esetében az állam, ha kívánja, kötelezettséget vállalhat arra is, hogy a tolmácsolás és a fordítás ezekben az esetekben is díjmentes legyen. Ha ezt az állam nem biztosítja, akkor a peres félnek kell állnia, ami fáradságot, időt, költséget és a félrefordítás kockázatát jelenti a számára.¹⁹

A 3. bekezdés alapján a részes államok vállalják, hogy kisebbségi nyelveken hozzáférhetővé teszik a legfontosabb állami törvények szövegét, valamint azokat, amelyek különösen érintik e nyelvek használóit, feltéve, hogy e szövegek másként nem váltak hozzáférhetővé. Nagy jelentőségű kötelezettségről van szó, mivel a törvények lefordítása alapvető infrastrukturális előfeltétele a bíróság előtti hatékony fellépésnek kisebbségi nyelven.²⁰ Azonban egy részes állam úgy választhat valamely rendelkezést a büntető, a polgári vagy a közigazgatási bírósági eljárás, tehát az 1. bekezdés területéről, vagy a jogi dokumentumok érvényességét illetően, tehát a 2. bekezdés által szabályozott kérdésekben, hogy nem kötelezi el magát a 3. cikk tekintetében.

17 A fogalomról: LINDELL et al. 2023: 2–7.

18 PLA BOIX 2012: 308.

19 VARENNES 1996: 176.

20 Amint a Szakértői Bizottság többször is megállapította, ennek a bekezdésnek a végrehajtása értékes a jogi terminológia fejlesztéséhez a kisebbségi nyelveken. Lásd például Council of Europe 2020: 34. bekezdés.

Ratifikáció és a Szakértői Bizottság attitűdje

A Charta ratifikációinak²¹ ellentmondásai eredhetnek abból, hogy az állam nem a nyelv objektív helyzetének megfelelően döntött arról, hogy az kapjon a III. rész szerinti magasabb szintű védelmet, illetve hogy nem annak megfelelően válogatta hozzá az egyes kötelezettségeket. A mögöttes kérdés az, hogy ebben a tekintetben mit engedhet meg magának a megerősítő állam. Nos, a válasz a kérdésre az, hogy mindent. Tudniillik az Európa Tanács gyakorlata szerint ez csupán utólag történik meg, amennyiben a végrehajtásról szóló kormányzati jelentéseket felülvizsgáló Szakértői Bizottság, úgy véli, ezt szükséges felvetnie a saját értékelő jelentésében. A ratifikáció lehet ambiciózus, amely esetben az állam a használók nyomására jövőbeli nyelvpolitikai eredményeihez igazítja a választott kötelezettségeket, és lehet olyan, amely alábecsüli a kisebbségi nyelv létező jogvédelmét és intézményrendszerét. Egy bizonyos cikk, így a 9. cikk esetében előfordulhat az is, hogy a megerősítő állam az általa lefedett területet nem tekinti igazán fontosnak az adott kisebbségi nyelv védelme szempontjából. A 9. cikkel kapcsolatban az is megtörténhet, hogy egyes ratifikáló államok, tekintettel az Emberi Jogok Európai Egyezménye 6. cikkébe foglalt garanciákra, feleslegesnek ítélik, hogy megerősítsék az I. bekezdés a. ii. pontját, amely biztosítja, hogy a vádlott a saját kisebbségi nyelvét használja a büntetőeljárásban.

Az alábbiakban néhány példán keresztül szeretném bemutatni, hogy a gyakorlatban a ratifikációk nem mindig könnyítik meg a kisebbségi nyelvek védelmét az igazságszolgáltatás területén.

Amint erre már utaltam, sajátos helyzetet teremt, ha az állam a kisebbségi bírósági nyelvhasználati lehetőséget úgy vállalja el, hogy a jogszabályok lefordítására már nem kötelezi magát. Így járt el Bosznia-Hercegovina, a Cseh Köztársaság, továbbá az Egyesült Királyság a walesi nyelv tekintetében, Hollandia, Horvátország, Németország, Magyarország, Svájc és Szlovénia. A másik eset, ha az állam anélkül erősíti meg a jogszabályok fordításáról intézkedő 3. bekezdést, hogy jogot adna a kisebbségi nyelv használatára a bírósági eljárások során, csupán egyszer történt meg, még hozzá az Egyesült Királyság részéről az ír nyelv esetében. Ami valószínűleg annak volt köszönhető, hogy a megerősítés idején tekintettel voltak egy régi törvényre, amely kifejezetten tiltotta az ír nyelv használatát a bírósági eljárások során, amit egyébként már hosszabb ideje nem alkalmaznak.²² Érdekes az ukrán ratifikáció is, amely a gagauz, a zsidó és a moldovai nyelv tekintetében a bírósági nyelvhasználat mellett a jogszabályok ezekre a nyelvekre történő lefordítását is választja. Ez valójában dicséretes az előbbiek fényében, de a tényleges megvalósítás igen nehéznek, költségesnek és ezért valószínűtlennek tűnik, tekintettel az igen korlátozott számú felhasználóra.

²¹ A ratifikációkra lásd COE Treaty Office [é. n.].

²² Az ír nyelv bírósági eljárásokban és iratokban való használatának tilalmát az 1737. évi (írországi) igazságszolgáltatási (nyelvi) törvény vezette be, oly módon, hogy csupán az angol nyelv használatát engedélyezte az igazságszolgáltatásban. A Westminster által hozott (2022. évi) nyelvi és identitási törvény rendelkezik a tilalom hatályon kívül helyezéséről, de ez a mai napig nem lépett életbe.

Arról nem is szólva, hogy külön kötelezettségvállalás történik a román nyelvet illetően, amely alig különbözik a moldovaitól.²³

Csupán néhány állam fogadta el azokat a kötelezettségeket, amelyek szerint az egész bírósági eljárást kisebbségi nyelven kell lefolytatni. Így tett Finnország, Norvégia (de a számi nyelv tekintetében nem), továbbá Szlovénia és Svájc, még hozzá mind a három bírósági eljárást illetően.

Dánia és Lengyelország anélkül vállalta el a 2. bekezdést, amely a kisebbségi nyelven született dokumentumok használhatóságáról intézkedik, hogy a bírósági eljárások tekintetében elkötelezte volna magát. Ezt értelmezhetjük a többségi állam segítő szándékaként, de az is nyilvánvaló, hogy ez a hozzáállás erősen korlátozza a kisebbségi nyelvhasználatot a bíróságokon.

A Szakértői Bizottság a bírósági és a közigazgatási kisebbségi nyelvhasználatot illetően, de más téren is, így például a 12. cikk, a kisebbségi kultúra támogatása területén, kiemelt figyelmet fordít a jogszabályi kérdések mellett arra, hogy mi történik a gyakorlatban, a jogilag biztosított kisebbségi nyelvhasználat megtörténik-e a valóságban. Az attitűd kialakításában döntő szerepe volt Sigve Gramstadnak, a Szakértői Bizottság első, norvég elnökének, aki a Charta szövegének megalkotásában is részt vett.²⁴ Ennek eredményeként bevezették a „*formálisan teljesítve*” konklúziót, amely arra az esetre vonatkozik, amikor a jogi szabályozás megfelelő, de ténylegesen nincs kisebbségi nyelvhasználat. (Amennyiben a Szakértői Bizottság úgy találja, hogy csupán kevés számban van példa a gyakorlatra, a minősítés „részben teljesítve”.) A Szakértői Bizottságnak ez az attitűdje igazolja Robert Dunbar megállapítását, amely szerint a Charta „eredményalapú”, tényleges eredményeket vár el a részes államoktól.²⁵

A Szakértői Bizottság cselekvésre, lehetőleg eredményhez vezető aktivitásra ösztönző hozzáállása sok részes államot érintő értékelő jelentésben megjelent, és ez így van a legutolsó körben született értékelő jelentésekben is, például Ausztria,²⁶ Finnország,²⁷ Horvátország,²⁸ Magyarország,²⁹ Németország³⁰ vagy Svédország³¹ esetében. A Szakértői Bizottság tagjaként a helyszíni látogatások során szerzett tapasztalatom, hogy az igazságügyi kormányzat képviselői általában nem fogadták megértés-

23 A román és a moldovai nyelv kapcsán, ahogyan ez más államokban, további nyelvek esetében, az az elv érvényesül, hogy az önálló államiság szükségképpen saját nyelvet eredményez.

24 Talán nem túlzás azt feltételezni, hogy az ő gondolkodását a skandináv jogi realizmus iskolája befolyásolhatta.

25 DUNBAR 2008: 61.

26 Valamennyi II. rész szerint védett kisebbségi nyelv tekintetében: Council of Europe 2023: 1. bekezdés, a burgenlandi horvátot illetően külön is 153. és 155. bekezdés (paras).

27 Council of Europe 2024a: 58. bekezdés.

28 Council of Europe 2024b: 67. bekezdés.

29 „Az igazságügyi és közigazgatási hatóságok alig használják a kisebbségi nyelveket. Intézkedéseket kell hozni a kisebbségi nyelvek beszélőinek ösztönzése érdekében, hogy azokat használják a hatóságokkal való kapcsolataik során.” Council of Europe 2018: 1. bekezdés.

30 Council of Europe 2022a: 24. bekezdés.

31 Az engedéllyel rendelkező tolmácsok, különösen a számi, a meänkieli, a roma és a jiddis nyelv tekintetében Council of Europe 2022b: 52. bekezdés.

sel ezt a bírálatot. Voltak olyanok, akik a bírói függetlenségre hivatkoztak, míg mások egyszerűen értetlenségüknek adtak hangot.

A végrehajtás szerkezeti nehézségei

A Charta 9. cikkének végrehajtását jogi és gyakorlati nehézségek akadályozhatják. Magában a 9. cikkben ilyen akadály, amit már említettem, hogy nem tartalmaz kötelezettségvállalást a kisebbségi nyelven folyó jogi felsőoktatásra. Ami a kisebbségi nyelvek bírósági használatának a belső jogi szabályozását illeti, több mint 26 esztendővel a Charta hatálybalépése után a részes államokban megtörtént annak hozzáigazítása a vállalt kötelezettségek támasztotta kívánalmakhoz.³² Következésképpen, ami a belső jogi szabályozást illeti, a problémát már főként nem az jelenti, hogy a kisebbségi bírósági nyelvhasználatot olyan szabályok rendezik, amelyek egyszerűen azt hangsúlyozzák, hogy senkit sem érhet hátrány, mert nem érti az eljárás nyelvét. Inkább abból, hogy a rendelkezések nem mentesek a kétértelműségtől. Így például ezért szólította fel a Szakértői Bizottság Örményországot, hogy a kétértelműségeket szüntesse meg annak érdekében, hogy az érintett bírósági körzetekben élő kisebbségi nyelvet beszélők akkor is használhassák nyelvüket a büntető és polgári ügyekben, valamint a közigazgatási ügyekkel kapcsolatos bírósági eljárásokban, ha ismerik a többségi nyelvet.³³

A gyakorlati végrehajtási nehézségeket két kérdés megválaszolása jelenti: mekkora erőfeszítés várható el a hatóságoktól a végrehajtás érdekében; illetve hogyan értékeli a saját nyelvüket a kisebbségi nyelvet beszélők.

Ami az első kérdést illeti, a helyzet ellentmondásos. Tudniillik a Charta rendelkezéseinek túlnyomó többsége objektív végrehajtást kíván, így ez a helyzet a 9. cikknél is, abban az értelemben, hogy a jogi szabályozásnak, illetve a szükséges infrastruktúrának akkor is meg kell lennie, ha senki sem kívánja a jogát gyakorolni. Ez azonban szembemegy a hatóságok felfogásával, hiszen miért kellene jogalkotási erőfeszítéseket tenniük, vagy még inkább: miért kellene az adófizetők pénzét arra költeni, időt és fáradságot arra áldozni, amire valójában nincs igény. Ráadásul az igény nem állandó, és miért azoknak a szervezeteknek kellene felkelteni ezt az igényt, amelyeknek ki is kell elégíteniük azt. Az igazságszolgáltatás adminisztrációja számára nem a vállalt nemzetközi kötelezettség objektív jellege, hanem ez az intézményi szemlélet az erősebb motiváció, ami odavezet, hogy a Szakértői Bizottság felhívásai a proaktív magatartás érdekében több részes állam esetében ismétlődő jellegűek és – amint az előbbiekből láttuk – számos évvel a ratifikáció után is részei az értékeléseknek.

A második kérdés arra utal, hogy beszélői milyen értéket tulajdonítanak saját nyelvüknek, mire tartják képesnek a nyelvüket. Vajon olyanoknak tekintik, amely csupán

32 Így például Magyarországon a büntetőeljárásról, a polgári eljárásról szóló törvényeket ilyen értelemben módosították. Lásd Council of Europe 2014: 43.

33 Council of Europe 2020: 32. bekezdés.

a magánéletben megfelelő, vagy alkalmasnak tartják arra is, hogy az állammal történő kommunikáció eszköze legyen? A szemükben be tudja-e tölteni ezt a funkciót is, és valóban alkalmas-e erre? A szubjektív érzések a legszorosabb kapcsolatban állnak az objektív helyzettel, amellyel az anyanyelvét bíróság előtt használni kívánó szembesül. Kiállnak a nyelvi jogaik mellett, akár annak ellenére is, hogy a hatalmi mechanizmustól félniük kell, vagy túl sok forog kockán egy eljárásban, nem érdemes nyelvi kívánságokkal magunkra haragítani a bírót. Az igazságszolgáltatás elbátortalanító nyelvi klímája, amint erről már volt szó, sokszor kimondatlanul is ott lebeghet a tárgyalóteremben, és a kisebbségi személyek nem kívánnak zavarkeltók lenni.³⁴

A kisebbségi nyelvi jogok érvényesítésétől elriaszthat az esetleges késedelem is, hiszen senki sem ellensége saját ügyének. A nyelvhasználat elmaradása olyan további akadályokra vezethető vissza, mint hogy a bírósági személyzet nem, vagy nem kellő mértékben ismeri a nyelvet, vagy hiány van tolmácsokból és fordítókból. A döntvénytárak, az iratminták és a jogszabályok pedig csupán a többségi nyelven érhetőek el. Ugyanakkor az is előfordul, hogy az előbb említett infrastrukturális elemek többé-kevésbé megvannak, ennek ellenére hiányzik a gyakorlat. Ilyenkor, de abban az esetben is, ha a kisebbségi nyelvhasználat csak szórványos esetekben történik meg, a Szakértői Bizottság annak a biztosítására is intézkedéseket vár, hogy a kisebbségi személyek tudatában legyenek nyelvi jogaiknak. Nem csupán felvilágosítást erről a lehetőségről a tárgyalás elején, hanem kifejezett bátorítást, továbbá ezt szolgáló jelzéseket. Így például annak kiírását a bírósági hivatalban, hogy melyik ott dolgozó tisztviselő érti az adott kisebbségi nyelvet. Ebben a tekintetben jó példával jár elől Hollandia a fríz nyelv bírósági használata kapcsán követett gyakorlatával.³⁵

A Szakértői Bizottság értékelő jelentéseit vizsgálva Valeria Cardi,³⁶ illetve Anna M. Pla Boix³⁷ azonosítja, hogy egyes részes államok és érintett kisebbségi nyelvek kapcsán melyik a jellemző, nyelvhasználatot elbátortalanító tényező. Így például Ausztriában a burgenlandi horvát nyelv vagy Szlovéniában az olasz esetében a félelem attól, hogy az ilyen igény, illetve gyakorlat negatívan hat a viszonyra a hatóságokkal. Németországban az alsó és a felső szorb, valamint Finnországban a svéd nyelv tekintetében ilyen a késedelem elkerülése, illetve a jogi terminológia nemléte kisebbségi nyelveken például Hollandiában, Örményországban és Norvégiában. A bírósági alkalmazottak kisebbségi nyelvtudásának, illetve az ezt pótló tanfolyamoknak a hiánya pedig néhány részes állam, így Hollandia (a fríz), valamint az Egyesült Királyság (a walesi nyelv tekintetében) kivételével sok helyütt jelent gondot. A tolmácsok és a fordítók alacsony száma pedig például Szlovákiában és Finnországban. Magyar szempontból hozzá-

34 Lásd erre CARDI 2007: 1–8.

35 A holland igazságügyi szervek számos lépést tettek a fríz nyelv bírósági használatának megkönnyítése érdekében. Ezek közül kiemelkedik a nyelvtanfolyamok szervezése az új alkalmazottak számára, illetve annak biztosítása, hogy a fríz tartomány területén kívül is lehetővé tették a bíróság előtti nyelvhasználatot. Lásd Council of Europe 2014: 44.

36 CARDI 2007: 17–19.

37 PLA BOIX 2012: 325–328.

tehető, hogy sajnálatos módon nálunk a kisebbségi bírósági nyelvhasználatnak ezek az akadályai mind fennállnak.

Végszó

Ceterum censeo megállapítható – François Grin kategóriáját³⁸ használva –, hogy a kisebbségi nyelvhasználathoz a bíróságon nem csupán a szabályozás elengedhetetlen, hanem az infrastruktúrával biztosított lehetőség, továbbá a bíróság személyzete részéről az erre való képesség és a használók ilyen szándéka is.

A nyelvi egyenlőség és ennek részeként a kisebbségi hivatali nyelvhasználat a modern demokrácia egyik fontos kérdése, amely a homogén nemzetállam meghaladásának irányába mutat. Idetartozik az igazságszolgáltatás inkluzív jellegének³⁹ biztosítása is. A kisebbségek alkalmazása, a többnyelvű jogi személyzet és a kisebbségi nyelvhasználat segítheti az alulreprezentált csoportoknak az igazságszolgáltatásban való érvényesülését.

Felhasznált irodalom

- BOURDIEU, Pierre (1991): *Language and Symbolic Power*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- BÖSZÖRMÉNYI Jenő (2006): *Nyelvhasználati jogok a bírósági eljárásokban*. Budapest: Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány.
- CARDI, Valeria (2007): Regional or Minority Language Use Before Judicial Authorities: Provisions and Facts. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 6(2), 1–24. Online: www.ecmi.de/fileadmin/redakteure/publications/JEMIE_Datens%C3%A4tze/Jemie_datens%C3%A4tze_2007/2-2007-Cardi.pdf
- DÍAZ LÓPEZ, César (1982): The Politicization of Galician Cleavages. In ROKKAN, Stein – URWIN, Derek W. (szerk.): *The Politics of Territorial Identity. Studies in European Regionalism*. London – Beverly Hills – New Delhi: Sage Publications.
- DIJK, Pieter van (1990): Universal Legal Principles of Fair Trial in Criminal Proceedings. In ROSAS, Allan et al. (szerk.): *Human Rights in a Changing East-West Perspective*. London – New York: Pinter Publishers, 89–135.
- DUNBAR, Robert (2008): Definitively Interpreting the European Charter for Regional or Minority Languages. The Legal Challenges. In DUNBAR, Robert et al. (szerk.): *The European Charter for Regional or Minority Languages: Legal Challenges and Opportunities*. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 37–63.

38 Ezeket a találó fogalmakat alkalmazza MOWBRAY 2012: 138 és CARDI 2007: 21. Lásd GRIN 2003: 43–44.

39 Lásd például UK Supreme Court [é. n.].

- GRIN, François (2003): *Language Policy Evaluation and the European Charter for Regional or Minority Languages*. London: Palgrave Macmillan. Online: <https://doi.org/10.1057/9780230502666>
- HUWS, Catrin Fflur (2008): Chartering New Territories in Welsh Language Judicial Proceedings. In DUNBAR, Robert et al. (szerk.): *The European Charter for Regional or Minority Languages: Legal Challenges and Opportunities*. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 239–252.
- KONTRA, Miklós et al. szerk. (1999): *Language: A Right and a Resource. Approaches to Linguistic Human Rights*. Budapest: Central European University Press. Online: <https://doi.org/10.1515/9789633865217>
- LINDELL, Marina et al. (2023): The Role of Ethnolinguistic Identity, Vitality and Trust in Perceived Language Climate Change: the Case of Swedish Speakers in Finland. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, (július), 1–19. Online: <https://doi.org/10.1080/01434632.2023.2227141>
- MÄÄTTÄ, Simo K. (2005): The European Charter for Regional or Minority Languages, French Language Laws, and National Identity. *Language Policy*, 4(2), 167–186. Online: <https://doi.org/10.1007/s10993-005-3518-4>
- MOWBRAY, Jacqueline (2012): *Linguistic Justice. International Law and Language Policy*. Oxford: Oxford University Press. Online: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199646616.001.0001>
- PARRY, Gwynedd R. (2010): History, Human Rights and Multilingual Citizenship: Conceptualising the European Charter for Regional or Minority Languages. *Northern Ireland Legal Quarterly*, 61(4), 329–348. Online: <https://doi.org/10.53386/nllq.v61i4.458>
- PLA BOIX, Anna M. (2012): Article 9. Judicial Authorities. In NOGUEIRA LÓPEZ, Alba et al. szerk. (2012): *Shaping Language Rights. Commentary on the European Charter for Regional or Minority Languages in the Light of the Committee of Experts' Evaluation*. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 301–372.
- Platón (1984): Szókratész védőbeszéde. In *Platón összes művei I.* Ford.: Devecseri Gábor. Budapest: Európa Könyvkiadó, 391–440. Online: <https://mek.oszk.hu/00400/00460/00460.htm>
- SZERB Antal (1973): *A világirodalom története*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- VARENNES, Fernand de (1996): *Language, Minorities and Human Rights*. The Hague – Boston – London: Martinus Nijhoff Publishers. Online: <https://doi.org/10.1163/9789004479258>
- VARENNES, Fernand de (1999): The Existing Rights of Minorities in International Law. In KONTRA, Miklós et al. (szerk.): *Language: A Right and a Resource: Approaches to Linguistic Human Rights*. Budapest: Central European University Press, 115–146. Online: <https://doi.org/10.1515/9789633865217-011>
- WITTGENSTEIN, Ludwig (1922): *Tractatus Logico-Philosophicus*. London – New York: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., Ltd. – Harcourt, Brace & Company, Inc. Online: www.gutenberg.org/files/5740/5740-pdf.pdf

Jogi források

- COE Treaty Office [é. n.]: *Reservations and Declarations for Treaty No.148 – European Charter for Regional or Minority Languages* (ETS No. 148). Online: <https://bit.ly/3DRNpvS>

- Council of Europe (2014): *Practical Impact of the Council of Europe Monitoring Mechanisms in Improving Respect for Human Rights and Rule of Law in Member States*. Online: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806d22c8>
- Council of Europe (2018): *Summary of the 7th Evaluation Report of the COMEX of ECRML on Hungary*. MIN-LANG (2018) 29. Online: <https://rm.coe.int/hungaryecrml7-summary-hu/1680aa0b39>
- Council of Europe (2020): *5th Evaluation Report on Armenia*. MIN-LANG(2020)3. Online: <https://rm.coe.int/armeniaecrml5-en2c-docx/16809fc12e>
- Council of Europe (2022a): *Seventh Evaluation Report on Germany*. MIN-LANG(2022)7. Online: <https://rm.coe.int/min-lang-2022-7-germany-7th-er-en-final-public-en/1680a84130>
- Council of Europe (2022b): *Eighth Evaluation Report on Sweden*. MIN-LANG(2022)16. Online: <https://rm.coe.int/swedenecrml8-en/1680aa8932>
- Council of Europe (2023): *Fifth Evaluation Report on Austria*. MIN-LANG(2023)2. Online: <https://rm.coe.int/austriaecrml5-en/1680ac5045>
- Council of Europe (2024a): *Sixth Evaluation Report on Finland*. MIN-LANG(2024)3. Online: <https://rm.coe.int/finlandecrml6-en/1680aff869>
- Council of Europe (2024b): *Seventh Evaluation Report on Croatia*. MIN-LANG(2024)5. Online: <https://bit.ly/3XuWuGj>
- Európa Tanács (1992): *A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartája*. ETS No. 148. Strasbourg, 1992. október 2. Online: bit.ly/4l4LRiR
- UK Supreme Court [é. n.]: *Diversity, Inclusion and Belonging Strategy and Action Plan, 2021–2025*. Online: www.supremecourt.uk/docs/uksc-diversity-inclusion-and-belonging-strategy-2021.pdf